

EDUKACJA OBYWATELSKA W SYSTEMIE SZKOLNICTWA WŁOSKIEGO

Abstract

Civic education in the Italian school system

In the Italian Republic, the management of the educational system has been divided between the Ministry of Education, Higher Education and Science, and its delegations in twenty Italian regions, as well as – in partial addition to that – the authorities of the regions comprising 94 provinces and municipalities (with highly diverse demographic and economic potential). The Article 34 of the 1947 Constitution of the Italian Republic obliges the state as well as regional and local authorities (in provinces and municipalities) to ensure equal access to education. Italian law establishes compulsory schooling of at least eight years of instruction. In doing so, it guarantees free primary and secondary education. At the same time, it mandates the removal of discriminatory practices. Able-bodied youth are guaranteed by law financial and material support in accessing educational institutions up to and including the university level. This guarantee is implemented through a system of scholarships and allowances, in which regions and local communities (and authorities) can also participate.

As of 2019, the civic education program conducted for at least 33 hours per school year has been mandated by law as an element of compulsory teaching in Italian schools after years of previously variable practice. The program of this separate subject includes four main thematic segments: a) knowledge of the rights and duties of a human being and citizen, b) knowledge of the institutions of public power at the state, regional, and local levels, c) knowledge of the environment and instruments for its protection, d) knowledge of the institutions of the European Union and the entitlements of single European citizenship. The civic education should be taught not only in all public schools but also in both types of the non-public (with some autonomy as to the methods of teaching and the sequence of its content) schools in Italy as an independent subject that is to be assessed in the context of its educational effects.

Keywords: Italian higher education system, education in Italy, civic education

Streszczenie

W Republice Włoskiej zarządzanie systemem oświaty zostało podzielone pomiędzy Ministerstwo Edukacji, Szkolnictwa Wyższego i Nauki i jego delegatury w 20 włoskich regionach, a ponadto – częściowo – przez władze regionów, 94 prowincji oraz gmin (o wysoce zróżnicowanym potencjale demograficznym i gospodarczym). Konstytucja Republiki Włoskiej z 1947 roku w art. 34 zobowiązuje władze państwowe, regionalne i lokalne (w prowincjach i gminach) do zapewnienia równego dostępu do szkół. Prawo włoskie ustanawia obowiązek szkolny w wymiarze co najmniej ośmiu lat nauczania. Gwarantuje w tym zakresie bezpłatne nauczanie na poziomie podstawowym i ponadpodstawowym. Nakazuje zarazem usunięcie praktyk dyskryminujących. Ustawy gwarantują zdolnej młodzieży wsparcie finansowe i rzeczowe w dostępie do instytucji edukacyjnych do poziomu uczelni wyższych włącznie. Gwarancja ta jest realizowana przez system stypendiów i zasiłków, w czym mogą też partycypować regiony oraz społeczności (i władze) lokalne.

Od roku 2019 w szkołach włoskich, po latach zmiennej praktyki, elementem obowiązkowego nauczania jest z mocy ustawy edukacja obywatelska prowadzona w wymiarze co najmniej 33 godzin w danym roku szkolnym. Program tego wyodrębnionego przedmiotu obejmuje cztery główne działy tematyczne: a) wiedzę o prawach i obowiązkach człowieka i obywatela; b) wiedzę o instytucjach władzy publicznej na poziomie ogólnopaństwowym, regionalnym i lokalnym; c) wiedzę o środowisku naturalnym i instrumentach jego ochrony; d) wiedzę o instytucjach Unii Europejskiej i o uprawnieniach wynikających z jednolitego obywatelstwa europejskiego. Edukacja obywatelska jako wyodrębniony i poddany ocenom efektów nauczania przedmiot winna być prowadzona we wszystkich szkołach publicznych oraz w obu występujących we Włoszech typach szkół niepublicznych (przy pewnej ich autonomii co do metod nauczania i sekwencji jego treści).

Słowa kluczowe: włoski system szkolnictwa wyższego, edukacja we Włoszech, edukacja obywatelska

Zarządzanie systemem edukacji szkolnej we Włoszech – aspekt terytorialny

Złożona struktura terytorialno-administracyjna Republiki Włoskiej sprawia, że konstrukcja instytucjonalna oraz system zarządzania działalnością publiczną musiały zostać do niej dostosowane. W szczególności istotnym, a zarazem wyróżniającym atrybutem włoskiego systemu zarządzania publicznego w jego wymiarze terytorialnym pozostaje podział państwa na regiony. Włochy zostały podzielone na 20 regionów. Pięciu spośród nich przysługuje autonomia specjalna. Są to: Sycylia, Sardynia, Dolina Aosty, Trydent–Górna Adyga oraz Friuli–Wenecja Julijska [Witkowski, 2000].

Regiony są jednostką ustrojowo pośrednią między *quasi*-państwem a wyodrębnionym, najwyższym hierarchicznie ogniwem w podziale terytorialno-administracyjnym. Mają one silne korzenie w rozbięciu państwowym obszaru Półwyspu Apenińskiego z okresu przed zjednoczeniem Włoch pod berłem króla Piemontu, dzięki energicznym i umiejętnie prowadzonym wysiłkom integracyjnym rządu Camilla Cavoura. Współcześnie regiony w Republice Włoskiej

mają zagwarantowaną im konstytucyjnie szeroką autonomię. Posiadają własne ustawodawstwo (w sferach określonych konstytucyjnie), daleko idącą autonomię organizacyjną przypisaną w ustawach – zgodnie z konstytucją – regionalnemu aparatowi wykonawczo-administracyjnemu. Mają też wydzielony majątek regionalny oraz prawne i instytucjonalne możliwości prowadzenia działalności publicznej opartej na finansach regionalnych.

W regionach o statusie specjalnym autonomia ustawodawcza oraz administracyjna jest nieco węższa i ograniczona, co do zasady, do sfer wyliczonych w konstytucji republiki oraz w statutach tych regionów. Mają one prawo do kreowania tzw. ustawodawstwa uzupełniającego, tj. adaptującego do warunków regionu unormowania republiki.

Władze regionu stanowi wybieralna rada regionu, giunta regionalna oraz przewodniczący regionu, a także przewodniczący giunty regionu.

Poniżej poziomu regionu występuje podział terytorium Włoch na prowincje. Ich liczba zmieniała się w ciągu ostatnich dekad, obecnie jest ich 94. Prowincje są jednostkami pośrednimi między regionami a gminami. Korzystają z autonomii organizacyjnej, także w odniesieniu do kształtowania struktury szczegółowej administracji prowincjonalnej, oraz ze znacznego zakresu autonomii finansowej.

Władzami prowincji są: rada prowincji, giunta prowincji oraz sekretarz prowincji.

Rada prowincji pochodzi z wyborów powszechnych i bezpośrednich, odbywanych w wyborach jednomandatowych. Rada ta ma uprawnienia uchwałodawcze oraz kontrolne wobec giunty (zarządu) prowincji i podległych jej podmiotów administracyjnych. Na czele giunty stoi przewodniczący prowincji, który *ex officio* obejmuje przewodnictwo w giuncie (zarządzie) prowincji. Skład giunty – obok przewodniczącego – stanowią asesorowie w liczbie określonej przez statut danej prowincji (nieprzekraczającej wszakże ośmiu osób).

Giunta administruje sprawami prowincji, opracowuje i przedkłada radzie programy jej rozwoju oraz uzgadnia z sobą programy rozwoju poszczególnych gmin w obrębie danej prowincji. Przedsięwzięcia o zasięgu ponadprowincjonalnym muszą zostać przedstawione władzom odpowiedniego regionu, a ich realizacja wymaga aprobaty właściwych władz regionalnych.

W obrębie prowincji podstawowymi jednostkami podziału terytorialnego (administracyjnego) pozostają gminy. Gminy włoskie różnią się dość zasadniczo liczbą swych mieszkańców: od rzędu 3–4 tysięcy do kilkumilionowych miast metropolitalnych. Organami gmin są: rada gminy, giunta (zarząd) gminy, syndyk oraz sekretarz gminy [Witkowski, 2000].

Rada gminy pochodzi z wyborów powszechnych, odbywających się co cztery lata. Jej liczebność waha się w granicach 12–60 radnych w relacji malejącej stosownie do liczby mieszkańców gminy. Rada gminy dysponuje uprawnieniami uchwałodawczymi, budżetowymi oraz kontrolnymi wobec administracji gminy.

Funkcja wykonawcza na poziomie władz gminy należy do giunty gminnej (tj. zarządu gminy). Jest organem wykonawczym gminy o właściwości ogólnej.

Giuncie gminnej przewodniczy syndyk, który sprawuje bieżące operatywne kierownictwo działalności administracji gminy. Obok syndyka jako przewodniczącego giunty w jej składzie działają asesory. Jej liczba jest zależna od liczby mieszkańców gminy i sięga od dwóch (w gminach do 3 tysięcy mieszkańców) do ośmiu (w gminach powyżej 100 tysięcy mieszkańców oraz w metropoliach).

Syndyk pochodzi z wyborów powszechnych odbywających się co cztery lata równocześnie z wyborami do rady gminy. Sytuacja w tym zakresie do pewnego stopnia przypomina tę, jaka zaistniała w Polsce po wprowadzeniu bezpośredniego wyboru wójtów, burmistrzów i prezydentów miast. Natomiast władze regionu stanowi wybieralna rada regionu, giunta regionalna, przewodniczący regionu oraz przewodniczący giunty regionu. Syndyk przewodniczy radzie gminy oraz giuncie, nadzoruje i kieruje pracą służb i instytucji (urzędów) gminnych. Z założenia jest organem administracji samorządowej, ale wykonuje (jako zlecone) także niektóre zadania „urzędnika rządu”. Swe upoważnienia w tym zakresie może realizować osobiście lub poprzez uprawnione osoby, przez siebie powoływane. Ponosi kompleksową odpowiedzialność za funkcjonowanie całej administracji gminnej.

Wieloszczebelowość systemu organów prawodawczych i wykonawczych oraz kontrolowanej i nadzorowanej (kierowanej) przez nie administracji wyspecjalizowanej – a tego typu administracją jest m.in. administracja systemu oświaty – generuje potrzebę przedstawienia struktury włoskiej administracji w dziedzinie oświaty (edukacji) i założeń podziału (w obrębie jej instytucji i organów) kompetencji zarządczych.

W szczególności istotne jest określenie kręgu właściwości oraz odpowiedzialności organów centralnych, rządu republiki i odpowiedniego ministra (i ministerstwa), a w sferze stanowienia prawa oświatowego – dwuizbowego parlamentu republiki w zestawieniu z upoważnieniami wskazanych tu (jakkolwiek tylko ogólnie) władz regionalnych, organów prowincji oraz – na dole tej hierarchii – samorządowych władz gminnych. Poczynione ustalenia i uwagi pozwolą odpowiedzieć na podstawowe pytanie: czy włoski system oświaty pozostaje – i w jakim zakresie – systemem scentralizowanym, czy też – stosownie do trójstopniowego podziału terytorialnego – został objęty procesem regionalizacji i decentralizacji [Causarano, Oliviero, 2016].

Na szczeblu państwowym (Republiki Włoskiej) sprawami oświaty (edukacji) zarządza rząd Republiki Włoskiej, działający, przede wszystkim poprzez Ministerstwo (i ministra) Edukacji, Szkolnictwa Wyższego i Nauki¹. Oznacza to zintegrowanie zarządzania całym systemem edukacji, od nauki przedszkolnej po poziom wyższych uczelni. Dodatkowo cechą aktualnych rozwiązań włoskich (tu również występuje analogia do rozwiązań polskich) jest łączenie zarządzania systemem edukacji z zarządzaniem obszarem badań naukowych (ministerialne sterowanie sprawami edukacji obejmuje bowiem także szkolnictwo wyższe oraz zarządzanie sferą nauki). Jest to zatem rozwiązanie oparte na przeświadczeniu

¹ Włoska nazwa: Ministero dell’Istruzione e del Merito.

zarówno o ciągłości i łączności systemowej oraz sekwencyjności procesów uczenia się i nauczania, jak i przekonania o przedmiotowej więzi między edukacją a badaniami naukowymi.

Nie kwestionując zasadności pierwszego przeświadczenia, można stawiać znaki zapytania nad funkcjonowaniem rozwiązania polegającego na łączeniu w jeden resort zarządzania systemem edukacyjnym oraz prowadzenia badań. Rozwiązanie to służy niewątpliwie „nasyceciu” procesów edukacji, zwłaszcza na poziomie uniwersyteckim, elementami „badawczymi” (łączenie nauczania i badań). Z drugiej strony – co nie zawsze pozostaje korzystne – „zamyka” zarządzanie nauką w kapsule systemu edukacyjnego, sprzyjając występowaniu dystansu pomiędzy nauką a zastosowaniem jej rezultatów w gospodarce oraz w życiu społecznym (na poziomie tak państwowym, jak i regionalnym).

W poszczególnych regionach funkcjonują delegatury Ministerstwa Edukacji, Szkolnictwa Wyższego i Nauki. Są to, w sensie prawnoustrojowym, agendy administracji rządowej. Równolegle z nimi w regionach działają wyspecjalizowane agendy administracji regionalnej, zajmujące się w szczególności edukacją na wszystkich poziomach (wyższym, średnim, podstawowym). Wskutek tego występuje w poszczególnych regionach swoista kohabitacja czynnika administracji rządowej z administracją regionalną w zarządzaniu edukacją i jej poszczególnymi placówkami [Causarano, 2013].

Statuty regionów umożliwiają dewolucję uprawnień władz regionalnych w obszarze edukacyjnym. Dewolucja, tj. przeniesienie uprawnień i zadań wraz z nieodzownym przekazaniem środków finansowych, może dotyczyć tak przeniesienia zadań na szczebel administracji poszczególnych prowincji w obrębie danego regionu, jak też wprost na szczebel gmin (w tym zwłaszcza metropolii i dużych miast, tj. powyżej 100 tysięcy mieszkańców). Takie przesunięcie zadań oraz kompetencji pozostaje zbieżne z konstytucyjnym ukierunkowaniem możliwości transferu władzy publicznej, tj. jej regionalizacji oraz decentralizacji [Rączka, 2008].

Tym samym sprawami edukacji, uzupełniając się nawzajem, zawiadują zarówno organy administracji rządowej (w ministerstwie republiki oraz w delegaturach regionalnych), jak i organy i instytucje o charakterze samorządowym (w prowincjach oraz w gminach) [Causarano, 2013].

Opracowanie, uwzględniając w stopniu niezbędnym złożoność włoskiego systemu szkolnictwa i edukacji szkolnej (w ujęciu systemowym), koncentruje uwagę na charakterystyce normatywnych (prawnych) wyznaczników usytuowania edukacji obywatelskiej w programach nauczania szkolnego we Włoszech oraz wskazaniu zakresu wiedzy przekazywanej w ramach edukacji obywatelskiej. Dla realizacji tak rozumianego celu publikacji niezbędne było połączenie analizy systemowej z analizą jurydyczną włoskiej ustawy oświatowej.

Edukacja obywatelska – typy placówek szkolnych

Zróznicowanie w administrowaniu sprawami edukacji dotyczy nie tylko aspektu terytorialnego i szczeblowości w podziale zadań. W istotnym zakresie zróżnicowany jest też status „własnościowy” szkół i innych placówek (instytucji) oświatowych. Podstawowym przedmiotem w systemie tych zróżnicowań jest dyferencjacja szkół z ich podziałem na: a) publiczne, b) niepubliczne. O ile w odniesieniu do szkół publicznych, należących do państwa, regionu, prowincji bądź gminy, państwowe i samorządowe władze oświatowe mogą działać – tak regulacyjnie, jak i zarządczo bez ograniczeń „ustrojowych”, wykorzystując wiążące regulacje państwowych bądź samorządowych ciał przedstawicielskich oraz akty administracyjne (zarówno ogólne, jak i konkretno-indywidualne), o tyle w odniesieniu do szkół niepublicznych swoboda ich działania doznaje dodatkowych ograniczeń. Wynikają one z przyjętej przez podmioty niepubliczne roli organu założycielskiego, co zawęża ingerencję władz państwowych i samorządowych do sfer i spraw uregulowanych ustawowo (lub aktami organów uchwałodawczych regionów, prowincji, a nawet gmin).

Na płaszczyźnie uregulowań konstytucyjnych warto zwrócić uwagę na treść art. 34 Konstytucji Włoch z 1947 r. Przepis ten stanowi:

Szkoła jest dostępna dla wszystkich.

Kształcenie podstawowe udzielane jest przez co najmniej osiem lat, jest obowiązkowe i bezpłatne.

Zdolni i zasługujący na pomoc, nawet jeśli są pozbawieni środków, mają prawo zdobywania najwyższych szczebli wykształcenia.

Republika urzeczywistnia to prawo poprzez stypendia, zasiłki dla rodzin i inne środki zaradcze, które muszą być przyznawane w drodze konkursu [La Costituzione della Repubblica Italiana, 1947].

Przytoczone unormowania konstytucyjne wymagają (dla poprawnej ich interpretacji) krótkiego komentarza.

Po pierwsze, ustrojodawca włoski ustanowił konstytucyjny imperatyw (nakaz) dostępności szkół (placówek oświatowych). Imperatyw ten dotyczy, wydaje się, w pierwszej kolejności kategorii szkół publicznych. Mógłby zostać zastosowany także przez każdą szkołę niepubliczną w przypadkach prób stosowania w dostępie do niej ograniczeń osobowych (tj. dotyczących pewnych kategorii kandydatów na uczniów). W tych sytuacjach wspomniane uregulowanie konstytucyjne służyłoby jako prawna podstawa dla niwelowania (usunięcia) stwarzanych w praktyce przeszkód.

Po drugie, w przytoczonym przepisie ustanowiona została zasada obowiązkowości oraz bezpłatności edukacji szkolnej przez konstytucyjnie wyznaczony

okres „minimalny”, tj. przez „co najmniej osiem lat”, odpowiadający okresowi obowiązku szkolnego².

Po trzecie, państwo zostało zobowiązane konstytucyjnie do wspomagania obywateli w ich edukacji na poziomie ponadpodstawowym i wyższym przez system stypendiów, zasiłków rodzinnych i innych form wsparcia. Znamienne jest w tym kontekście konstytucyjne ukierunkowanie tej pomocy państwa na ludzi zdolnych oraz ustanowienie obliгу przyznawania świadczeń pomocowych na zasadzie konkursu.

W tej części unormowanie konstytucyjne skłania do ambiwalentnych konkluzji. Z jednej strony jego walorem jest ustanowienie na poziomie regulacji konstytucyjnych zobowiązania państwa do udzielania pomocy materialnej i logistycznej w podejmowaniu i kontynuacji kształcenia się, aż po poziom nauczania uniwersyteckiego. Takie ujęcie dowodzi trafności akcentowania socjalnej funkcji państwa, co charakteryzuje szereg postanowień konstytucji Republiki Włoskiej, ustanowionej w grudniu 1947 roku. Z drugiej strony stylizacja tekstu art. 34(3) konstytucji włoskiej daje podstawę do podniesienia wątpliwości, czy ukierunkowanie pomocy na osoby legitymujące się ujawnionymi w toku nauki szkolnej zdolnościami (a pozostawienie poza polem wsparcia uczniów i studentów mniej wyróżniających się) nie będzie utrwalać różnicowania osób poddanych procesowi edukacji w ten sposób, iż poza wspieranymi grupami uzdolnionych znajdują się liczni uczniowie i studenci, wobec których brak wsparcia prowadzić będzie do ich gorszego wyedukowania i zmniejszyć ich szanse na sukces zawodowy i życiowy. W efekcie tego różnicowania utrwali się w przyszłości dyferencjacja społeczności nauczanych, a wraz z nią podział na grupy o większych szansach na sukces życiowy i grupy o umiarkowanych perspektywach sukcesu, a nawet bez takich, ugruntowanych perspektyw.

Charakterystyczne dla włoskiego systemu szkolnego jest też różnicowanie kategorii szkół „niepublicznych”. Ustawa nr 27 z 2006 roku podzieliła szkoły niepubliczne na duże grupy: szkoły o równym statusie (*paritarie*) oraz szkoły o statusie nierównym (*non paritarie*).

Pierwszy typ szkół może być prowadzony zarówno przez podmioty publiczne, jak i przez osoby (instytucje, związki) prywatne (np. wyznaniowe). Szkoły „o statusie nierównym” (*non paritarie*) mogą być tworzone i prowadzone przez podmioty prywatne. Działalność szkół kategorii *paritarie* podlega tym samym wymogom co szkoły publiczne. Szkoły „o nierównym statusie” muszą spełnić szereg wymogów ustawowych (jednolitych na całym terytorium Włoch), ale w pozostałym zakresie swej działalności edukacyjnej mogą funkcjonować w sposób swobodny, zgodny z wyborami dokonanymi przez ich organy założycielskie oraz kierownictwo danej szkoły.

² Takie ujęcie może wzbudzać wątpliwości w kontekście przerw w pobieraniu nauki szkolnej spowodowanych chorobą, wyjazdem z kraju lub niesubordynacją obywatelską.

W szczególności szkoły te muszą być w pełni dostępne dla wszystkich aplikujących o przyjęcie, spełniających ustawowe warunki „bazowe”. Muszą też zatrudniać kadre nauczycielską o odpowiednich (standaryzowanych) parametrach wykształcenia ogólnego (zawodowego) i pedagogicznego. Program nauczania w tych szkołach winien odpowiadać w pełni kryteriom ustawowym, określonym – co do zasad – w ustawie („ogólnowłoskiej”, bez różnicowań regionalnych) nr 62 z 2000 roku. Świadectwa i dyplomy wydawane przez wskazane tu szkoły (o różnym statusie) są honorowane na równi ze świadectwami i dyplomami wydawanymi przez szkoły publiczne. Z systemowego i administracyjnego punktu widzenia szkoły o różnym statusie postrzegane są (niezależnie od statusu prawnego i charakteru ich założycieli) jako integralny element włoskiego (krajowego) systemu edukacyjnego. Tym samym, mimo wskazanych różnicowań, system ten traktowany jest jako całość.

Nieco inaczej rysuje się pozycja szkół o statusie nierównym (*non paritarie*). Szkoły te edukują obecnie ok. 5,5% ogólnej populacji włoskiej młodzieży szkolnej. Szkoły o nierównym statusie nie podlegają bez reszty ustawowym wymogom programowym, kadrowym oraz organizacyjnym. Gwarantuje to otwarcie ich na eksperymenty pedagogiczne zarówno w sferze realizowanego programu nauczania, jak i metodyki kształcenia młodzieży. Część tego typu szkół stanowią instytucje prowadzone przez Kościoły oraz związki wyznaniowe. Należą do nich również zakłady oświatowe niespełniające wymogów ustawy nr 62/2000 bądź też te, które decyzjami nadzoru pedagogicznego utraciły status odpowiadający kategorii *paritarie*. Ich funkcjonowanie nie jest brane pod uwagę przy działaniach władz państwowych, regionalnych i samorządowych, które są podejmowane w ramach tworzenia warunków niezbędnych dla realizacji konstytucyjnego obowiązku szkolnego.

Edukacja obywatelska jako ustawy element edukacji szkolnej

Cechą funkcjonowania włoskich szkół na poziomie podstawowym i średnim jest obciążenie ich nie tylko konstytucyjną powinnością umożliwienia realizacji obowiązku szkolnego, ale także ustawowym obowiązkiem prowadzenia zajęć w zakresie edukacji obywatelskiej. Po kilkukrotnych zmianach w traktowaniu tego przedmiotu przez ustawodawcę i władze oświatowe Republiki Włoskiej upowszechniona została formuła ujęcia zajęć z edukacji obywatelskiej jako osobnego przedmiotu nauczania (w ustawowym wymiarze co najmniej 33 godzin rocznie).

Obowiązkowi prowadzenia szkolnej edukacji obywatelskiej towarzyszy konieczność wystawiania ocen z tego przedmiotu i uwzględnienia ich w klasyfikacji końcowej. Jest to zatem „równoprawny”, a zarazem obligatoryjny segment edukacji szkolnej.

Ustawa nr 92 z 20 sierpnia 2019 roku stanowiła w tym zakresie przełomowy akt prawny, wprowadzający zasadnicze reformy w dziedzinie edukacji obywatelskiej na terenie Włoch. Zgodnie z jej postanowieniami edukacja obywatelska została uznana za obligatoryjny element programu nauczania we wszystkich placówkach edukacyjnych na różnych poziomach kształcenia. W myśl przepisów przywołanej tu ustawy każda szkoła jest zobowiązana do świadczenia nauczania z zakresu edukacji obywatelskiej w wymiarze nie mniejszym niż 33 godziny rocznie, co przekłada się na średnio jedną godzinę lekcyjną na tydzień nauczania szkolnego.

Tematyka zajęć obejmuje kilka obszarów problemowych: a) wiedza o prawach, wolnościach i obowiązkach człowieka i obywatela Republiki Włoskiej i środkach ich realizacji oraz ochrony we Włoszech, z uwzględnieniem specyfiki regionów i kontekstu przynależności Włoch jako państwa do systemów prawnych Rady Europy i Unii Europejskiej; b) wiedza o systemie ustrojowo-instytucjonalnym Republiki Włoskiej, a także właściwego regionu, prowincji oraz gminy miejsca odbywania edukacji szkolnej, ze wskazaniem na przewidywane przez prawo formy uczestnictwa obywateli (mieszkańców) w życiu publicznym i oddziaływaniu na instytucje państwowe oraz samorządowe; c) wiedza o środowisku naturalnym, jego ochronie i zagrożeniach w skali krajowej, lokalnej (regionalnej) i globalnej; d) podstawowe dane o instytucjach i systemie prawnym oraz politykach sektorowych Unii Europejskiej.

W szkołach publicznych oraz w szkołach niepublicznych kategorii *paritarie* programy edukacji obywatelskiej są standaryzowane w skali państwa i regionu. Motywem przewodnim jest tu równorzędność w traktowaniu poziomu nauczania, dyplomów i świadectw. Standaryzacja ta nie dotyczy wprost i w pełni szkół o statusie *non paritarie*, jakkolwiek władze oświatowe ustanawiają zachęty i bonusy (także w formie pomocy finansowej) powiązane ze standaryzacją nauczania we wskazanym zakresie. Stosowane środki oddziaływania nie wykraczają poza kategorię *soft law remedies*.

Kluczowym aspektem reformy wprowadzonej przez ustawę nr 92 z 2019 roku jest obligatoryjny charakter prowadzenia zajęć szkolnych w zakresie edukacji obywatelskiej. Edukacja obywatelska stała się ustawowo ustanowioną (gwarantowaną), integralną częścią obowiązkowego *curricolo di educazione*, jako element procesu powszechnego nauczania szkolnego na wszystkich poziomach.

W ramach szerzej pojmowanej edukacji obywatelskiej edukacja prawna, prowadzona zgodnie z pryncypiami demokratycznego państwa prawnego, została podniesiona do rangi priorytetowego przedmiotu. W jej ramach uczniowie szkół włoskich (podstawowych i średnich) są zachęceni do poznawania i interpretacji prawa, a także do refleksji nad jego znaczeniem dla funkcjonowania społeczeństwa obywatelskiego. Przyjęte programy nauczania oparte są na założeniu zdolności do rozumienia prawa, rozwijane w sposób systematyczny i kompleksowy, przy uwzględnieniu różnorodnych gałęzi prawa i ich wzajemnych oddziaływań.

Edukacja prawna odgrywa kluczową rolę w kontekście edukacji obywatelskiej, co zostało podkreślone w Ustawie nr 92 z 20 sierpnia 2019 roku. Celem nauczania w tym zakresie jest nie tylko przekazanie wiedzy o prawie, ale również kształtowanie świadomości prawnej, które traktowane jest przez ustawodawcę jako kluczowy warunek pełnego, a zarazem odpowiedzialnego uczestnictwa w życiu publicznym demokratycznego społeczeństwa.

Z kolei edukacja środowiskowa, stanowiąca integralny element kształcenia obywatelskiego, ma na celu kształtowanie świadomości ekologicznej i odpowiedzialności za stan środowiska naturalnego. Uczniowie są zachęceni do rozumienia złożoności relacji między działaniami ludzkimi a ich wpływem na ekosystemy, co stanowi fundament przyszłej aktywności obywatelskiej w kwestii ochrony środowiska.

Równie istotnym elementem programu edukacji obywatelskiej jest część poświęcona obywatelstwu europejskiemu. W obliczu integracji europejskiej i znaczenia Włoch jako członka-założyciela Unii Europejskiej ustawodawca przewidział konieczność przygotowania uczniów do aktywnego uczestnictwa w życiu Wspólnoty Europejskiej.

Ocena osiągnięć ucznia w ramach edukacji obywatelskiej stanowi – jak już wspomniano – niezależny element składowy oceny (klasyfikacji) końcowej, co wskazuje na znaczenie, jakie prawodawca przywiązuje do rozwinięcia kompetencji obywatelskich. Ponadto szkoły są zobowiązane do promowania zaangażowania rodziców w proces nauczania, co stanowi wspólny wysiłek w kierunku edukacji obywatelskiej jako fundamentu społeczeństwa obywatelskiego we Włoszech. W ten sposób ustawodawstwo kładzie nacisk na aktywizację obywatelską jednostki oraz promocję wspólnotowego uczestnictwa w życiu publicznym. Młodzież zdobywając wiedzę obywatelską, zyskuje umiejętność merytorycznego udziału w życiu publicznym [Reichert, Torney-Purta, 2019].

Przez kilka ostatnich dekad wiele europejskich państw razem ze Stanami Zjednoczonymi zainwestowało we wspieranie rozwoju demokracji i wzmacnianie społeczeństwa obywatelskiego we wschodzących demokracjach na całym świecie. Celem tych inicjatyw jest w szczególności utrwalenie poparcia społecznego dla zasad i wartości demokratycznych. Przedsięwzięcia te, zwane potocznie „programami edukacji obywatelskiej”, obejmują szerokie spektrum działań: od wprowadzania programów nauczania na różnych etapach nauczania szkolnego, przez inicjatywy edukujące dorosłych w zakresie praw politycznych i społecznych, praw kobiet, praw mniejszości, aż po projekty rozwiązywania problemów na szczeblu poszczególnych grup zawodowych i społeczności mieszkańców [Finkel, Sabatini, Bevis, 2000].

Uwagi końcowe

Włoski system edukacyjny stanowi przykład rozwiązań opartych na pluralizmie organizacyjno-własnościowym w zakresie zakładania i prowadzenia

szkół i innych instytucji oświatowych, jak też systemowego zróżnicowania statusu (pozycji) szkół niepublicznych. W tych warunkach wprowadzenie obowiązkowych zajęć z edukacji obywatelskiej musi, z jednej strony, uwzględniać spełnianie minimów programowych, zwłaszcza w szkołach publicznych i niepublicznych z nimi zrównanych, z drugiej strony – uwzględniać ustawowo gwarantowaną tożsamość i autonomię zakładów oświatowych (tak publicznych, jak i zwłaszcza niepublicznych) w sferze organizacji procesu dydaktycznego i inicjatyw ponadprogramowych. Nadzór pedagogiczny nad spełnianiem programowych minimów oraz odpowiedniego poziomu nauczania spoczywa na agendach administracji państwowej, przy możliwości delegowania (w istotnej części) na szczeblu władz regionalnych, a nawet prowincji i odpowiednio przygotowanych (kadrowo i organizacyjnie) administracji gmin np. metropolitalnych (miejskich). Chociaż różne kraje przyjęły różne podejścia do promowania edukacji obywatelskiej, podjęto wysiłki w celu ustanowienia wspólnego zestawu umiejętności w dziedzinie obywatelstwa [Nogueira, Moreira, 2012].

Regulacjom włoskim odnoszącym się do szkolnej edukacji obywatelskiej towarzyszy przekonanie, że obywatele posiadający tę wiedzę i umiejętności korzystania ze swych praw są potrzebni demokratycznemu społeczeństwu. Dojrzewanie to kluczowa faza w kształtowaniu jednostek, które staną się niebawem pełnoprawnymi uczestnikami życia publicznego. Zadaniem szkół jest kształtowanie umiejętności, wiedzy i zaszczepianie postaw potrzebnych do świadomego uczestnictwa i zaangażowania w życiu publicznym, w tym w politycznym na poziomie państwa i regionu oraz społeczności lokalnej – w prowincji czy też gminie.

Bibliografia

- Causarano P. (2013), *L'educazione e la cultura nelle politiche locali e regionali del secondo dopoguerra in Italia*, „Studi sulla Formazione/Open Journal of Education”, 16(2), 53–65.
- Causarano P., Oliviero S. (2017), *L'educazione in Carlo Morelli fra dimensione istituzionale e riformismo scolastico* [w:] C. Morelli, *Un riformatore nell'Italia dell'Ottocento: atti del convegno*, Polistampa, Firenze.
- Finkel S.E., Sabatini C.A., Bevis G.G. (2000), *Civic education, civil society, and political mistrust in a developing democracy: The case of the Dominican Republic*, „World Development”, 28(11), 1851–1874.
- Nogueira F., Moreira A. (2012). *A framework for civic education teachers' knowledge*, „Procedia – Social and Behavioral Sciences”, 47, 1771–1776.
- Rączka M. (2008), *Controllo e vigilanza sull'amministrazione decentralizzata in Polonia* [w:] G.C. De Martin, K.M. Witkowska-Chrzczonek, Z. Witkowski (red.), *Gwarancje konstytucyjne i środki kontroli w państwie demokratycznym z perspektywy dorobku konstytucyjnego Włoch i Polski*, Dom Organizatora, Toruń.
- Reichert F., Torney-Purta J. (2019), *A cross-national comparison of teachers' beliefs about the aims of civic education in 12 countries: A person-centered analysis*, „Teaching and Teacher Education”, 77, 112–125.
- Witkowski Z. (2000), *System konstytucyjny Włoch*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa.

Akty prawa

Costituzione della Repubblica italiana, aggiornato alla legge costituzionale, 11 febbraio 2022, n. 1 (G.U. n. 44 del 22 febbraio 2022).